ڕەهەندی بوونگەرایی لە هۆنراوەی "بێ ئارامی" مامۆستا "ئەحمەد هەردی" دا … هاوڕێ خالید

هەرچەندە بابەتەکەم یەك ناونیشانە، بەڵام وا دەخوازێت کە کورتەیەك لەسەر فەلسەفەی بوونگەرایی (Existentialism) ئاماژە پێبدەم. لەبەرئەوەی سروشتی ئەو فەلسەفەیە بەجۆرێکە ئەگەر لە ئاستە تیۆریەکەی بریتی بێت لە تێکستە تیۆریەکانی فەیلەسوفان، ئەوا لە ئاستە پراکتیکیەکەیدا بریتییە لە پراکتیزەکردنی بیرۆکە تیۆریەکان لە دووتوێی دەقە ئەدەبیەکاندا، بۆیە بیرۆکە و چەمکە تیۆریەکان تێکەڵ بەدەقە ئەدەبیەکان دەکرێن، بەشێکی زۆر لە فەیلەسوفە بوونگەراکان لە چوارچێوەی دەقێك و لە فۆرمێکی ئەدەبییدا، پرسێك یان چەند پرسێکی بوونگەرایی دەوروژێنن، کە لەیەککاتدا سەرەڕای بەهاو چێژی ئەدەبی، بەهای ڕاستی و دروستی و کۆمەڵێك بەهای ئاکاری و مرۆیی لەخۆ دەگرن، کە ئەمەی دوایان بەتەواوی لە سنوری فەلسەفەدایە.

فەلسەفەی بوونگەرایی فەلسەفەی (خود)ە نەك بابەت، فەلسەفەی سوژەیە، فەلسەفەی مرۆڤە وەك هەبووێك لەناو بووندا بەم پێیە، هەر لەسەر پەیوەندی مرۆڤ بە بوون کاردەکات، میتۆدی ئەم ڕەوتەی فەلسەفاندن، (فینۆمینۆلۆجی) یە، واتە چۆن دیاردە لە (هۆش) بۆ من دەردەکەوێت یا خۆی دەردەخات. گرنگترین چەمکە کلیلی و بنەڕەتییەکانی ئەم فەلسەفەیە بریتین لە (ئازادی، نیگەرانی، ترس، نامۆبوون، پوچیەت، خۆکوژی، یاخی بوون، هتد…)
ئەگەرچی ئەم تەوژمە فەلسەفیە نوێیە بەبەراورد بە ڕێبازەکانیتر سەرەتاکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی نۆزدەهەم، بەڵام ڕابەرانی بۆوایان وایە فەلسەفەیەکی ڕەسەنە و ڕیشەکەی بۆ یۆنان دەگێڕنەوە وەهەروەها ڕەوتە باوەڕدارەکەی (یەسوعی مەسیح) بەنموونە دەهێننەوە کە پێیان وایە ئەزموونەیەکی (وجودی) بووە. بۆچونێکی دیکەش هەیە کە هەندێك لە مێژوونووسان و نەیارانی ئەم فەلسەفەیە دەڵێن، ئەم فەلسەفەیە فەلسەفەی سەردەمی قەیرانە لە هەناوی تەنگژە و ناکۆکییە گەرمەکانی سەدەی بیستەم هاتۆتە دەرەوە. ئیتر هەرچۆنێك بێت ئەوەی گرنگە ئەوەیە، خاڵی دەستپێك و دواهەمین ئامانج لەم فەلسەفەیەدا:

(مرۆڤ) خۆیەتی.

ئەم فەلسەفەیە بەدوای شوناس و ماهیەتی مرۆڤ لەناو بووندا دەگەڕێ، بۆ ئەم مەبەستەش تەنها گەڕانەوەیە بۆ خودی مرۆڤ خۆی، واتا مرۆڤ تاکە ئامرازە بۆ تێگەیشتن لەخودی خۆی.

ئەم ڕەوتە بە بابەت و میتۆدی نوێ و جیاواز دەرکەوت، ڕابەرەکانیشی لە چوارچێوەی ئەدەب بە جیهانبینیەکی بوونگەرایانەیە بابەتەکانیان دەنووسی بەتایبەت لە چیرۆك و ڕۆمانەکانیاندا، ئەمە بەڕوونی دیارە.

لەدوای جەنگی دووەمی جیهانی ئەم فەلسەفەیە پێشوازیەکی گەرمی لێکرا. وەکو پەرچەکردارێك بەرامبەر بە سەراو ژێربوونی ئامانجەکانی ڕۆشنگەری، لەئەنجامی هەڵخڕیسکانی مرۆڤ و کەوتنە گۆمی بەربەریەتەوە، لە عەقڵانیەتەوە بەرەو ناعەقڵانیەت، لە مەدەنیەتەوە بۆ هەمەجیەت.

بەمشێوەیەش فەیلەسوفی بوونگەرا، خەریکی ئەزموونکردنی خودی گرفتەکانە لە بووندا، لەلای بونگەراکان ((بوون)) بنەڕەتی هەموو شتێکە و پێش ماهیەتی دەخەن. بەمەش کۆجیتۆ و عەقڵ سەنتەریزمی(ڕۆنیە دیکارت) هەڵدەگێڕنەوە. ئا لێرەوە لەبابەت و میتۆد جیادەبنەوە.

خەباتی بوونگەراکان لەپێناو مرۆڤە، دروستتر بڵێین لەپێناو پڕۆژەی (مرۆڤ) لە (بوون) دایە، بوونگەراکان ماهیەتی مرۆڤ وەکو ماهیەتێکی ناجێگیرو کراوە کە لە گۆڕانکاری دایە دەناسێنن.

گرینگترین پرسیارێك کە بوونگەراکان وروژاندیان، ئەم ناعەقڵانیەتە لە گەردوون بۆ؟ ئایا ڕەهەندی باڵا لە مرۆڤ تەنها عەقڵانی بوونە؟ ئایا بەتەنها عەقڵ دەتوانین ژیان بکەین؟ بەمەش تەوژمی مۆدێرنیتەو ئامانجەکانی ڕۆشنگەری و لۆجیکی سەرمایەداریان خستە ژێر ڕەخنەی توند دوای ئەوەی کە ئەنجام و ئامانجەکانیان بەیەکەوە ناکۆك بوون.

هەموو ئەم باس و خواسانە خزانە نێو ڕێڕەوی ئەدەب. لەوێ لە کۆنتێکستی ئەدەبدا فەیلەسوفە ئەدیبەکان، کەوتنە تاوتوێکردنی گرفتەکانی مرۆڤ لەبووندا، ئەمەش بەتایبەتی لەلای نوێنەرانی بوونگەرا، (سارتەر و کامۆ) زۆر بەڕوونی دیارە.

ڕەنگدانەوەی جیهانبینی بوونگەرایی لە ئەدەبی کوردیدا:

لەنێو ئەدەبی کوردیدا لە باشوری کوردستان، هیچ ئەدیبێکی دیاریکراومان نیە بچێتە خانەی بوونگەراییەوە بەواتایەکی تەواو

بوونگەرابێ، واتا بەچاویلکەیەکی بوونگەرایانە بڕوانێتە بوون و بوونی مرۆیی و خەریکی ئەو بابەتانە بێ کە دەکەونە سنوری فەلسەفەی بوونگەرایییەوە ، بەڵام تاك و تەرا هەندێك بەرهەم دەکەونە بەرچاو کە لە گۆشەیەکی بوونگەرایانەوە دەڕوانێتە بوون و بایەخ بەگرفتێکی ئۆنتۆلۆجی و بوونی بدات. هەڵبەتە لەلای میللەتانی تر پرسی بوونگەرایی و زیاتر بەرەو پێشەوە چووە و لەناو کلتوری کورددا هەنگاوی نەهاویشتووە و چەکەرەی نەکردووە، ئەمەش بەبۆچوونی ئێمە تایبەتمەندی میللەتی کوردە لەسەدەی بیستەم کە خاوەنی دۆزێکی جیاوازە کە کێشەی شوناس و خەباتی نەتەوایەتی بوو لە ناوچەکەدا، بۆیە دەبینین ئەدەبی کوردی سەدەی بیستەم خاوەن تەرزێکی ناسیونالیستیانەیە وە ئەمەش بەجۆرێکە وەکو تارمایەك تێکڕای ئەدەبی کوردی تەنیوە، بۆیە دەتوانین بڵێین شوێنێك نەماوەتەوە لە ئەدەبی کوردی لای شاعیرانی کورد کە هەستی نیشتیمانپەروەری و پڕ حەماسی نەیتەنیبێ، هەروەك لای “هێمن” بە ڕوونی دیارە،
(تەنانەت وەختی دەستبازی لەگەڵ یار ئەمن ئەی نیشتیمان تۆم هەر لەبیرە) لەم نموونەیەدا هەستی بەهێزی نیشتیمانپەروەری شاعیر، زاڵترە لە هەستی تایبەتی و بوونگەرایانەی ئەو، هەستی چرکە ساتی لەگەڵ یار بوون کە بنەڕەتی و بوونی ترە لەهەستی نیشتیمانپەروەری دەبینرێت، هەستی بوونگەرایانەی ئەو پلەیەك پاش هەستی نیشتیمانپەروەرانەی دێت، هەستێکی لاواز و نا ئامادە و نا چالاکە، هێمن پێمان دەڵێت: من و یار و شیعریش قوربانی نیشتیمان.
لەلای”هەژار”یش ئەم هەستە نیشتیمانپەروەرییە بەشێوەیەکی تر خۆی مانیفێست دەکات بارگاوی دەکرێت بەکۆمەڵ ئەقوالی ئاینی. هەڵبەتە ئەمە میراتێکە و پێش ئەم شاعیرانە، لای خانی و جگەرخوێن دەست پێدەکات دواتریش ئەم هەستە گشتیە (دەستە جەمعی)یە لای زۆربەی لە شاعیرە نوێکان و گروپی ڕوانگەش بەردەوامی دەبێت.
بەو پێیەی کارکاردن لەنێو ئەدەب و هونەر، خۆی پرۆسەیەکە کە ڕەنگدانەوەی خودی هۆش و ئاگامەندی و هەستی نووسەرەکەیەتی بەڵام ئەدەبی بوونگەرایانە ئەوەیە کە بوونی مرۆڤ و خودی خۆی دەکاتە کەرستەی توێژینەوە، واتە کەرستەو بابەت و میتۆدی خۆی هەیە بەم پێیە ناتوانین هیچ شاعیر و ئەدیبێك بەتەواوی بخەینە ئەم چوارچێوەیە، بۆیە دەتوانین بڵێین ئەدەبی کوردی لە چاو گەلانی ناوچەکە لە ڕەهەندە بوونگەرایییەکەی کورتی هێناوە.
بەڵام یەکێك لەم شاعیرانەی کورد کە سەرنجی زۆر بەلای خۆیدا ڕادەکێشێت،
“م.ئەحمەد هەردی”یە. ئەوەی جێگای سەرنج و بایەخە، وە زۆر بەڕوونی هەستی پێدەکرێت لای هەردی ئەوەیە کە بە هەستێکی بوونگەرایانەی

زۆر تایبەتی دەنوسێت، جیاواز لەو هەستەی پێشوو کە لای شاعیرانی وەك (خانی و جگەرخوێن و سالم و کوردی و هێمن، هتد….) هەبوو.

ئەگەر سەرنج بدەین دەبینین، هەستی نامۆیی و تەنیایی، بێ ئارامی و بێزاری باڵی بەسەر کۆی شیعرەکانیدا کێشاوە. ئەگەر لەناو دێری شیعرەکانیشدا بگەڕێین هۆکاری ئەو بێزاری و نامۆییەیە نادۆزینەوە، چونکە ناکەوێتە ناو بوونی مادییەوە بەڵکو هۆکارەکە لە دەرەوەی بوونی ماددیە. نیگەرانی و بێزاری ئەگەر هۆکارەکەی لەناو بوونی مادده دابێت، ئەوا بە نیگەرانی ئێنتۆلۆجی دانانرێت بەڵکو نیگەرانییەکی ساختەیە و ناڕەسەنە. بەڵام ئەو نامۆییەی لە بونیادی ئەو (شاعیر)ە دایە، ڕیشەیەکی ئێنتۆلۆجی و "بوونگەرا"یانەی هەیە. واتا نامۆیی و بێزاریەکی ئێنتۆلۆجی، ڕەسەن و زیندووە. ئەوەی زۆر بە زەقی دیارە لە شیعری، "بێ ئارامی" کە لەساڵی 1938 نوسیوویەتی:
ئاخ و داخ و دەرد، لەدەست تەنیایی،
پەشێوی بێ حەد، دەردی بێ دوایی
(هەستکردن بە تەنیایی بەمشێوەیە لەناو ئەو هەموو جەنجاڵییەی ژیان، سەرەتای چرکە ساتێکی فەلسەفییە، کە مرۆڤ هەست دەکات فڕێ دراوەتە ناو ئەو گەردوونە و بە تەنیایە)
ئەم سەرسامیە (سەرسام بوون، یەکێك لە خەسڵەتەکانی بیری فەلسەفییە)
بێ ئارامیە
دڵ ناکامیە
کەی کۆتایی دێ؟
نە لەناو گوڵزار
نە لای خزم و یار،
ئۆقرە ناگرم…!
(ئەو بێ ئارامی و بێ ئۆقرەیی و نیگەرانییە، لێرەدا کە هیچ هۆکارێکی ماددی و سۆزداری لە پشت نییە، ئەمە بەو واتایە دێت کە ئەم هەستە ئێنتۆلۆجی و ڕەسەنە)
لە دەست شار هەڵدێم، دەچمە ناو گوڵزار
لەوێش هەڵناکەم، دێمەوە ناو شار!
وەك ئارام نەماو
دڵ و پێ سوتاو
خانەی خەو ڕوخاو
لە دنیا بێزار…!
کە بە تێکەڵبوون، وەها بێزارم

بۆچ بە تەنیایی پەشێوە کارم؟! (دووبارە پرسیارکردن لەم هەستکردن بە تەنیا بوونە و واق وڕمان لەناو ئەو هەموو هەراو زەنایەی گەردوون، بە دڵخۆشکی بوونگەرایانە دادەنرێت.)

بۆ وەك ڕەنجەڕۆم؟
وەڕس بووم لە خۆم
بۆ هەر کوێ ئەڕۆم
دڵ بێ قەرارم؟!

بەمشێوەیە ئەم ڕوکردنە (خود) یە، لە کۆنتێکستی شیعریدا، تاوتوێکردن و وتوێژکردنی (خود) ، داهێنانی ستایلێکی تەواو نوێیە لە ئەدەبی کوردییدا، هەردی یەکێکە لەو شاعیرانەی کەم لەسەری نوسراوە، بەڵام چەند بۆچونێك هەن لەسەری لەم چوارچێوەیەشدا ڕەخنەکراوە لەلایەن (کاکەی فەلاح)ەوە، بەڵام بۆچوونی گرنگ لەبارەیەوە بۆچوونی (گۆران)ە، کە وتویەتی: (هەردی قوتابخانەیەکی زۆر نوێ و تایبەتە لە ئەدەبی کوردی) دا.

ئەوەی کە ماوە پێویستە ئاماژەی پێبدرێت، ” هەردی” لە پێشەکی دیوانی (ڕازی تەنیایی) دا، ئاماژەی بەوە کردووە کە ئەو خوێنەرێکی بواری فەلسەفە بووە زیاتر لەوەی خوێنەری ئەدەب و دیوانی شاعیران بێت، ئەمەش سەرەڕای ئەوەی کە بەداهێنەری ئەو شێواز و ستایلە نوێیە دادەنرێت، ڕەنگە خود ئاگایانە بەرەو ئەو شێوازە و ستایلە چووبێت، چونکە ئەم هەستە چاڵاکە تایبەتە، باڵی بەسەر زۆربەی شیعرەکانیدا کێشاوە.